

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі
Українки
Кафедра філософії і релігієзнавства

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Професор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації
проф. Іврилук С.В.

15 березня 2017р.

Риторика та естетика

РОБОЧА ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни
підготовки бакалаврів
напряму 6020301 «Філософія»

Лугань 2017

Робоча програма навчальної дисципліни « Риторика та еристика», складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів

напряму 6020301 «Філософія»

Розробник: Динько Наталія Іванівна, старший викладач

Рецензент: Кондратук О.В., доцент кафедри філософії і релігієзнавства
СНУ ім. Мелі України

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри
філософії і релігієзнавства

протокол № 8 від 14 січня 2017 р.

Завідуюча кафедрою: (доц. Северний А.М.)

Робоча програма навчальної дисципліни

схвалена науково-методичною комісією Факультету соціальних наук

протокол №5 від 14 січня 2017 р.

Голова науково-методичної
комісії ФСН (проф. Кондратук Л.Й.)

Робоча програма навчальної дисципліни

схвалена науково-методичною радою університету

протокол № 6 від 19.01.2017 р.

ВСТУП

Робоча програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Риторика та еристика» складена відповідно до варіативних частини освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів напрямів підготовки: 6.030201 «Філософія»

Предметом вивчення навчальної дисципліни є історія класичної риторики та еристики, основні форми і прийоми побудови промов, основні закони правильного мислення, прийоми і засоби аргументації та критики.

Міждисциплінарні зв'язки: вибіркова навчальна дисципліна «Риторика та еристика» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» спеціальності «Філософія», пов'язується з такими дисциплінами як «Історія античної філософії», «Логіка», «Філософія Стародавнього Сходу», «Історія та теорія діалектики» тощо.

Даний курс призначений для студентів спеціальностей „Філософія” та „Релігієзнавство”.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Історія та теорія риторики.
2. Основні прийоми і засоби еристики .

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна
Кількість кредитів: 4	Шифр і назва галузі знань: 02032 «Гуманітарні науки»	За вибором
Модулів : 1	Напрямок: 6.020301 «Філософія»	Рік підготовки: 2
Змістових модулів: 2		Семестр: 4
ІНДЗ: є		Лекції: 30 год.
Загальна кількість годин: 120		Семінари: 30 год.
Тижневих годин :		Консультацій: 8 год.

аудиторних: 3.5 самостійної роботи: 3.0 консультацій: 0.5	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Самостійна робота: 52 год. Форма контролю: залік
---	--	---

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: дати знання основ класичної і сучасної риторики та еристики як науки про мисленнево – мовну діяльність, спрямовану на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації.

Завдання курсу: виробити у студентів уміння і навички аналізувати і продукувати тексти різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування в процесі їхньої майбутньої роботи.

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістових модулів:**

1. Історія та теорія риторики.
2. Основні види, прийоми і засоби еристики .

Бакалавр повинен знати:

- те, що складає зміст риторики та еристики як науки
- систему понять
- риторичну та еристичну термінологію
- історію і джерела риторики та еристики
- зразки промов визначних ораторів минулого і сучасного
- методи риторичного аналізу текстів різних типів промов
- види суперечок та їх специфіку
- правила і вимоги до ведення дискусій
- виверти суперечок

Бакалавр повинен вміти:

- максимально використовувати досвід визначних ораторів минулого і сучасності
- членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби, доцільність кожного слова
- продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми і для різних ситуацій

- уважно і критично ставитися до свого мовлення і суспільної мовної практики
- знати правила ведення суперечок.

2. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія та теорія риторики

Тема 1. Риторика як мистецтво і наука. Предмет риторики

Риторика в системі гуманітарних наук. Предмет риторики: історія, теорія, практика і техніка. Ритор як оратор і вчитель практичного красномовства. Мистецтво публічної промови: переконання і виховання.

Основні розділи риторики: збирання матеріалу (інвенція), розміщення матеріалу (диспозиція), добір і сполучення слів і стилістичних фігур (елокуція), засвоєння матеріалу і виголошення промови.

Основні жанри ораторського мистецтва: академічний, урочистий, політичний, судовий, гомілетика (притчі, проповіді, повчання), соціально-побутовий.

Діалогічне красномовство.

Масова культура і сучасні форми красномовства: бесіди, інтерв'ю і диспути.

Тема 2. Ораторське мистецтво у Стародавньому Світі.

Передумови формування красномовства у Стародавній Греції: епічна і лірична поезія. Принцип змагальності. Великі політичні оратори Фемістокл, Аристид, Перикл.

Софісти. Софістика — духовне дітище демократії. Скептицизм і релятивізм у софістиці. Софісти Корах і Тисій як перші вчителі мудрості. Філософія і логіка Горгія. Горгіанські фігури.

Судове красномовство у Стародавній Греції: Антифонт, Андокід і Лисій. Лисій як логограф і класик мистецтва етопей. Ісократ — творець школи красномовства. Стиль і методи ораторського мистецтва в особистій практиці та у школі Ісократа. Принципи моральності, точності і правдивості. Концепція влади Ісократа.

Іронія і маєвтика в еристиці Сократа. Внесок Платона в формування теорії і практики античної риторики.

Життя і боротьба Демосфена — видатного політичного і судового оратора Стародавньої Греції. Стиль, метод і основні риторичні фігури в його ораторському мистецтві. Красномовство «Філіппік».

«Риторика» Аристотеля. Дорадчі, судові і епідейктичні риторичні промови: їх мета і засновки. Аристотель про мету риторики, про причини, що пробуджують довіру до оратора, і про характер пристрастей. Топи і ентимеми. Стиль і структура промови оратора.

Марк Туллій Цицерон — видатний мислитель, ритор і публіцист республіканського Риму. Стиль і методи ораторського мистецтва Цицерона. Діонісій Галікарнаський про сполучення, оформлення й обробку слів. Красномовство в імператорському Римі: Марк Фабій Квинтиліан, Пліній Молодший, Луцій Анней Сенека, Корнелій Тацит. Деметрій про простий, величний, витончений і могутній стилі ораторського мистецтва.

Еллінське Відродження: Апулей і Плутарх. Лібаній — учитель риторики і граматики з Антіохії.

Тема 3. Красномовство у вітчизняній духовній культурі.

Християнське красномовство в Київській Русі. Митрополит Київський Іларіон: «Слово про закон і благодать». «Слова» Феодосія Печерського. Повчання, послання і притчі Володимира Мономаха, Климентія Смолятича, Кирила Туровського, Симона і Полікарпа. „Риторика» Макарія. Митрополит Петро Могила — богослов і ритор — про блаженства і чесноти християнські. Іван Вишенський як майстер полеміки.

Риторика в Києво - Могилянській академії. Стефан Яворський, Симеон Полоцький і Ф.Прокопович. Г.С.Сковорода — майстер піітики і красномовства.

«Короткий посібник до красномовства» М.В. Ломоносова.

Тема 4. Інвенція і диспозиція. Основні етапи підготовки ораторської промови.

Мотиви вибору теми. Інтереси лектора й аудиторії. Новизна теми. Конфлікт у темі. Типи промов: розважальна, інформаційна, надихаюча і переконуюча.

Відбір матеріалу для виступу: емпірія, енциклопедія, компаративістика. Топіки — стандартні типи мовних ситуацій. Відбір літератури і опрацювання базового змісту тексту нотаток.

Мистецтво розміщення матеріалу й оформлення структури виступу. Робота над конспектом виступу. Вступ, основна частина і висновки.

Визначення, порівняння, посилення на авторитети, статистичні дані та наочні матеріали.

Аргументи і можливі логічні помилки при підготовці виступу.

Тема 5. Елокуція. Техніка промови і культура оратора. Виразні засоби та прийоми риторики.

Основні принципи елокуції: підбір доцільних мовних засобів, граматична правильність, ясність думки, довершеність висловлення.

Прямі і непрямі тактики мовного впливу.

Високий, середній і низький стилі. Основні засоби піднесення стилю: добір слів, сполучення слів, стилістичні фігури і тропи.

Стилістичні фігури в риторичі: ампліфікація, анафора, антитеза, безсполучниковість, градація, інверсія, багатосполучниковість, оксиморон, паралелізм, парцеляція, симплока, солецизм, тропи, умовчання, хіазм, еліпс, епіфора та ін.

Методики запам'ятовування структури і змісту виступу.

Техніки відтворення матеріалу.

Тема 6. Оратор і аудиторія.

«Не викликайте своїм виглядом подиву, заздрощів чи співчуття аудиторії».

Манери оратора. Впевненість у собі, діловитість і зацікавленість у найкращому висвітленні теми — основні якості лектора в аудиторії.

Вираз обличчя лектора і робоча міміка. Контакт зі слухачами.

Поза і жести оратора.

Слово і звук у виступі. Голос: звучність і виразність. Вимова й артикуляція. Дотримання належного темпу і пауз у виступі.

Визначеність думки, несуперечність і доказовість у виступі оратора. Риторична аргументація і логічний доказ. Риторика і припустимість софістичних прийомів у виступі.

Мова оратора. Граматична правильність. Точність. Доречність. Сленг. Економічність. Оригінальність мови. Межі застосування стереотипів.

Особливі прийоми, використовувані в ході виступу: іронія, умовчання, гіперболи, інверсія, антитези, уподібнення тощо.

Змістовий модуль 2. Основні прийоми і засоби еристики

Тема 7. Логічні засади еристики.

Доведення і його види. Структура доведення. Теза. Уточнення тези. Визначення понять. Кількість суджень. Ступінь модальності. Складні судження. Умовиводи та їх види. Простий категоричний силогізм. Ентимема. Полісилогізм. Епіхейрема. Сорит. Умовно-розділовий силогізм. Розділово-категоричний силогізм. Дилема. Індукція та її види. Аналогія. Важливість вияснення думок. Про аргументи. Демонстрація. Помилки в тезі, аргументах і демонстрації.

Тема 8. Суперечки та їх види.

Суперечка через істинність думки. Суперечлива думка. Пункти розбіжностей. Число розбіжностей. Установка розбіжностей та вибір між ними. Теза і антитеза суперечки. Складники антитези. Суперечка через доведення. Відмінність суперечки через думку і через доведення. Начало суперечки через доведення. Антитеза в цьому виді суперечки. Види суперечки. Зосереджена і безформна суперечка. Проста і складна суперечка. Суперечка без слухачів і при слухачах. Психологія слухача. Суперечка письмова і усна. Відмінність суперечок за мотивами і їх важливість. Суперечка для встановлення істини. Суперечка для переконання. Суперечка заради перемоги. Суперечка-спорт. Суперечка-гра.

Умови початку суперечки. Суперечка про визначення. Вихідні позиції. Придатність тези. Загальна позиція. Вибір супротивника. Відповідність тези супротивнику і слухачам суперечки.

Тема 9. Докази в суперечках.

Аргументи в суперечці. Відповідність завданням суперечки. Виклад аргументів. Іноземні слова. Знаходження аргументів. «Натаскані сперечальники». Відпрацьовані аргументи. Слабкі аргументи. Аргументи супротивника. Вміння слухати і читати. Виділення аргументів. Дві умови сили аргументів супротивника. «Удар у відповідь». Логічний такт і манера сперечатися. Ставлення до аргументів супротивника. Надмірна впертість. Надмірна поступливість. Джентльменська суперечка. Хамська манера сперечатися. Спокій у суперечці. Підкреслений спокій. В'ялість. Повага до чужих переконань. Рідкість її. Боротьба за істину. Частковість омани. Частковість істини. Переконаність як результат невігластва. Деякі загальні зауваження про суперечку. Охоплення суперечки. Корені суперечки. Суперечка через принципи. Кінець і завершення суперечки. Різні форми завершення суперечки.

Тема 10. Пастки в суперечці.

Дозволені пастки. Що таке пастка. Відтягування заперечень. Шок. Розробка слабких пунктів аргументації супротивника. Пастки у відповідь на «злісне заперечення» аргументів.

Грубі недозволені пастки. Неправильний вихід із суперечки. Зрив суперечки. Аргумент «до влади». Аргумент до «фізичної сили». Ускладнення і видозміна аргументів «до сили». Читання в серцях. Позитивні і негативні форми його. Інсинуації. «Рабська пастка» при відсутності свободи слова. Психологічні пастки. Виведення супротивника із рівноваги. Розрахунок на повільність мислення і довірливість. Відвернення уваги і наведення на хибний слід. Ставка на хибну соромливість. «Підмазування» аргументу. Навіювання. Подвійна бухгалтерія.

Софізми: відхід від завдання суперечки. Сутність софізмів. Відхід від тези і завдань суперечки. Підміна суперечки через тезу суперечкою через

доведення. Протиріччя між словами і вчинками. Неповне спростування. Відхід від тези. Диверсія. Зміна тези. Розширення і звуження її. Внесення і виключення обмовок і умов. Хибні аргументи. Підміна аргументів. Примноження аргументів. Часткова брехня. Суб'єктивні аргументи. Адвокатський аргумент.

Вільні аргументи. Вимога до аргументів. Приховані аргументи. Вільні назви. Злісні клички і гарні назви. Гра двома синонімами. Голосова оцінка аргументів супротивника. Спростування «в кредит».

Надумані доведення. «Доведення слабше аргументів». Обернене доведення. Коло в доведенні. Софізми непослідовності. Хибне узагальнення. Підтасування фактів. Підміна понять. «Жіночий аргумент». Нав'язаний наслідок.

Заходи проти пасток. Попереджувальні заходи проти софізмів. Розвінчування софізмів і пасток. Питання про дозволеність софізмів у відповідь. Мотиви, що їх виправдовують.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Усього годин	у тому числі			
		Лекцій	Семинарів	Самостійної роботи	Консультацій
1	2	3	4	5	6
Змістовий модуль 1. Історія та теорія риторики					
<i>Т.1 Риторика як мистецтво і наука. Предмет риторики</i>	6	2	2	2	-
<i>Т.2 Ораторське мистецтво у Стародавньому Світі.</i>	20	6	6	8	-
<i>Т.3 Красномовство у вітчизняній духовній культурі.</i>	12	4	4	4	
<i>Т.4 Інвенція і диспозиція. Основні етапи підготовки ораторської промови.</i>	16	2	2	10	2
<i>Т.5 Елокуція. Техніка промови і культура оратора. Виразні засоби та прийоми риторики.</i>	14	2	2	8	2
<i>Т.6 Оратор і аудиторія.</i>	6	2	2	2	-

Разом за змістовим модулем 1	74	18	18	34	4
Змістовий модуль 2. Основні прийоми і засоби еристики					
Т.7. Логічні засади еристики	7	2	2	2	1
Т.8. Суперечки та їх види	15	4	4	6	1
Т.9. Докази в суперечках.	13	4	4	4	1
Т.10 Пастки в суперечці	11	2	2	6	1
Разом за змістовим модулем 2	46	12	12	18	4
Усіх годин	120	30	30	52	8

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	<p><i>Риторика як наука і навчальна дисципліна. Предмет риторики.</i></p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Основні поняття класичної риторики. 2. Основоположні розділи класичної риторики. 3. Риторика в системі інших наук. 	2
2	<p><i>Красномовство у Стародавній Греції.</i></p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Міфологія красномовства. Передумови виникнення риторики у стародавній Греції та її особливості. 2. Демосфен: особистість і промови. 3. Внесок Аристотеля у систематизацію риторичних знань античності. 4. Функції риторики у Стародавньому Римі доби республіки. Ораторство Цицерона. 	6
3	<p><i>Вітчизняне красномовство у XV- XVII ст.</i></p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Риторизм у мовотворчості Івана Вишенського та Григорія Сковороди.. 2. Риторика в Києво-Могилянській академії. 3. Риторична спадщина Феофана Прокоповича та його роль у модернізації риторичної теорії. 	4
	<p><i>Основні етапи підготовки ораторської промови.</i></p> <p>План.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Основні види промов. Топіки. 	2

4	<p>2. Структура виступу.</p> <p>3. Аргументи і логічні помилки при підготовці виступу.</p>	
5	<p>Основні принципи елокуції.</p> <p>План.</p> <p>1. Комунікативні ознаки мовлення.</p> <p>2. Елоквенція Поняття тропів і фігур та критерії їх виділення й розрізнення.</p> <p>3. Види тропів та їх використання у публічних промовах.</p> <p>4. Характеристика основних фігур. Роль і місце фігур у промові. Специфіка їх використання.</p> <p>5. Методики запам'ятовування і відтворення тексту виступу.</p>	2
6	<p>Особистість оратора.</p> <p>План.</p> <p>1. Зовнішній вигляд оратора.</p> <p>2. Вимоги до виступу. Кінетика, жести. Інонування. Техніка дихання і техніка мовлення.</p> <p>3. Умови ефективної мовленнєвої комунікації</p> <p>4. Образ оратора. Образ аудиторії.</p> <p>5. Доказовість у промові. Шляхи подолання опору аудиторії.</p> <p>6. Особливі прийоми ораторського мистецтва.</p>	2
7	<p>Логічні засади еристики.</p> <p>План.</p> <p>1. Доведення та його види. Структура доведення.</p> <p>2. Скорочені та складноскорочені силогізми.</p> <p>3. Індукція та аналогія та їх значення в аргументації.</p>	2
8	<p>Види суперечок та їх специфіка.</p> <p>План.</p> <p>1. Суперечка через істинність думки.</p> <p>2. Суперечка через доведення. Відмінність суперечки через думку і через доведення.</p> <p>3. Зосереджена і безформна суперечка.</p> <p>4. Психологія слухача.</p> <p>5. Умови початку суперечки.</p>	4
	<p>Дозволені та недозволені прийоми в суперечках.</p> <p>План.</p> <p>1. Дозволені пастки.</p> <p>2. Грубі недозволені пастки. Неправильний вихід із суперечки.</p> <p>3. Софізми: відхід від завдання суперечки. Сутність софізмів.</p>	

12. Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90 - 100	A	Відмінно	Зараховано
82-89	B	Добре	
75 – 81	C		
67 – 74	D		
60 – 66	E	Задовільно	
1-59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

13. Методичне забезпечення

1. Риторика та еристика. Програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалаврів. / [укладач Динько Н.]. – Луцьк, 2017.
2. Риторика та еристика. Робоча програма вибіркової навчальної дисципліни підготовки бакалаврів. / [укладач Динько Н.]. – Луцьк, 2017.
3. « Риторика та еристика». Робоча навчальна програма курсів[укладач Динько Н.І.]- Луцьк, 2012, 31 с.

14. Рекомендована література

1. Александров Д.Н. Риторика: Уч. пособие для вузов.- М., 1999.
2. Аннушкин В.И. Первая русская риторика. — М., 1989.
3. Античная поэтика. — М., 1991.
4. Античные риторика. — М., 1978.
5. Античные теории языка и стиля. Антология. — Л., 1966.
6. Аристотель. О софистических опровержениях. — Соч.в 4-хт. - Т.2. - М., 1978.
7. Аристотель. Поэтика. — Соч. в 4-х т.— Т.4. — М.,1983.
8. Арутюнов В.Х., Кирик А.П., Мішин В.М. Логіка. —К., 2000.
9. Баева О .А. Ораторское искусство и деловое общение.- Минск, 2001.

10. Бакрадзе К. Логика. — Тбилиси, 1951.
11. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики. - М., 1991.
12. Вандышев В.Н. Литературно-философские очерки(Семасиология и социология художественного образа). — Сумы,2001.
13. Вишенський І. Твори. — К., 1959.
14. Вомперский В.П. Русские риторика XVII-XVIII вв.- М., 1988.
15. Головин Б.Н. Основы культуры речи. — М., 1988.
16. Горський В.С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). — Філософські нариси. — К., 2001.
17. Демосфен. Речи. — М., 1954.
18. Зарецкая А.П. Риторика. - М., 1999.
19. Златоструй. Древняя Русь X-XIII вв. — М., 1990.
20. Ивакина Н.Н. Основы судебного красноречия / Риторика для юристов. — М., 2001.
21. Ивин А.А. Искусство правильно мыслить. — М., 1990.
22. Иларион. Слово о законе и благодати. — М., 1994.
23. Исократ. О мире. Филипп / Исаева В.И. Античная Греция в зеркале риторики. Исократ. — М., 1994.
24. Історія філософії України. Хрестоматія. — К., 1993.
25. Карнеги Д. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. — М., 1989.
26. Клюев Е.В. Риторика: Учебное пособие для вузов. — М., 2001.
27. Ковельман А.Б. Риторика в тени пирамид. — М., 1988.
28. Козаржевский А. Ч. Античное ораторское искусство: Пособие к спецкурсу. — М., 1980.
29. Кони А. Ф. Избранные произведения: В 2-х т. — М., 1959.
30. Кони А.Ф. Избранное. - М., 1989.
31. Кононович-Горбацкий И. Оратор Могиланский // Філософська думка. — 1972. - №3.
32. Корнилова Е.Н. Риторика — искусство убеждать. — М., 1998.
33. Лисий. Речи. - М., 1994.
34. Ломоносов М.В. Избр. философские произведения.- М., 1950.
35. Мейстер Экхарт. Духовные проповеди и рассуждения. - М., 1991.
36. Молдован В.В. Риторика: загальна та судова. — К., 1999.
37. Ораторы Греции. — М., 1985.
38. Памятники византийской литературы IV-IX вв. — М., 1968.
39. Платон. Сочинения в 3-х т. — М., 1970.
40. Плутарх. Порівняльні життєписи. — К., 1991.
41. Потенция А.А. Из записок по теории словесности. -Х., 1905.
42. Потенция А.А. Слово и миф. - М., 1989.
44. Православное исповедание... Петра Могилы. — М., 1996.
45. Ранние отцы церкви. — Брюссель, 1988.
46. Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства. — М., 1990.
47. 48. Рождественский Ю.В. Теория риторики. - М., 1999.
49. Сагач Г.М., Юніна О.А. Загальна риторика. - К., 1992.
50. Сагач Галина. Риторика. — К., 2000.

51. Сергеич П. Искусство речи на суде. — Тула, 2000.
52. Сковорода Г.С. Твори в 2-х т. - К., 1972.
53. Сопер П.А. Основы искусства речи. — М., 1992.
54. Стратий А.М. и др. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. — К., 1982.
55. Таранов П.С. Искусство риторики. — М., 2001.
56. Фукидид. История. - М., 1993.
57. Хазагеров. Общая риторика. — Ростов-на-Дону, 1999.
58. Хижняк З. Києво-Могилянська академія. — М., 1970.
59. Хилл Наполеон. Думай и богатей. — М., 2000.
60. Цицерон. Речи: В 2-х т. - М., 1993.
61. Цицерон М. Три трактата об ораторском искусстве.- М., 1994.
62. Челпанов Г.И. Учебник логики. - М., 1946.
63. Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVII-XVIII ст. // Українська мова і література в школі. — 1989.- №10.
64. Шейнов В.П. Искусство убеждать. — М., 2001.
65. Шопенгауэр А. Эристика или искусство спорить. — СПб., 1990.